दिनांक [illegible] उत्तरमध्यमा द्वितीय वर्षे · विषय - व्याकरण
ग्रन्थ - सिद्धान्त कौमुदी · तुदादि प्रकरणम्

1. गिरति - गिलति — गॄ धातोर्लट् लस्य स्थाने तिप्तस्झि इति सूत्रेण तिप् प्रत्यये अनुबन्धलोपे तिङ्शित् सार्वधातुकम् इति सार्वधातुक संज्ञायां शप् प्राप्ते तुदादिभ्यः शः इति सूत्रेण श प्रत्यये अनुबन्धलोपे ऋत इद्धातोः इति सूत्रेण ऋकारस्य स्थाने इत्वे उरण् रपरः इति रपरत्वे गिरति इति सिद्धम्, विकल्पे अचि विभाषा इति सूत्रेण रकारस्य स्थाने लत्वे गिलति इति रूपं भवति।

2. जगार - जगाल — गॄ धातोर्लिट् लस्य स्थाने तिप्तस्झि इति सूत्रेण तिप् प्रत्यये, परस्मैपदानां णल् ... इति सूत्रेण तिप् स्थाने णल् आदेशे अनुबन्धलोपे। लिटि धातोरनभ्यासस्य इति द्वित्वे पूर्वोऽभ्यासः इति अभ्यास संज्ञायां उरत् इति सूत्रेण उरत्, उरण् रपरः इति सूत्रेण रपरत्वे हलादिः शेषः। कुहोश्चुः इति सूत्रेण चुत्वे, ... इति सूत्रेण वृद्धौ रपरे जगार इति सिद्धम्। विकल्प पक्षे अचि विभाषा इति सूत्रेण रकारस्य स्थाने लत्वे सति जगाल इति सिद्धम्।

3. पृच्छति - प्रच्छ धातोर्लट्, लस्य स्थाने तिप्तस्झि इति सूत्रेण तिप् प्रत्यये अनुबन्धलोपे सार्वधातुक संज्ञायां शप् प्राप्ते तुदादिभ्यः शः इति सूत्रेण श प्रत्यये अनुबन्धलोपे। ग्रहिज्यावयिव्यधि वष्टि ... इति सूत्रेण संप्रसारणे पृच्छति इति सिद्धम्।

4. म्रियते - मृङ् धातोर्लट् लस्य स्थाने तिप्तस्झि इति सूत्रे ... त प्रत्यये। सार्वधातुक संज्ञायां शप् प्राप्ते तुदादिभ्यः शः इति सूत्रेण श प्रत्यये अनुबन्धलोपे। रिङ् शयग्लिङ्क्षु इति सूत्रेण ऋकारस्य स्थाने रिङ् आदेशे अचि श्नुधातु ... इति सूत्रेण इयङ् आदेशे सति टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेः एत्वे सति म्रियते इति सिद्धम्।

आचार्य [illegible]
एसो० प्रो० व्याकरण
रा० उ० सं० म० वि०
[illegible], प्राणिया

एवं पक्षविशेष्यक परामर्श निष्ठत्वे सति व्याप्य विशेष्यक
परामर्शभिन्नो एतद् द्वयावृत्ति जातिमात्र तद् भिन्नत्व विशिष्ट
परामर्श इति इत्युक्ते पक्षविशेष्यक व्याप्य विशेष्यक परामर्श
न्तरत्वाभिन्ना एवं चान्यतरत्व रूपकारणतावच्छेदक धर्मो जातिः
पूर्वेषां विशेष्याविशेषणज्ञान व्यासेन व्याप्य विशेष्यक परामर्श
निष्ठत्वे सति पक्षविशेष्यक परामर्शभिन्नोऽयः तद् भिन्नत्व स्वरूप
पक्षविशेष्यक परामर्श निष्ठत्वे सति व्याप्यविशेष्यक परामर्शभिन्नोऽयः
तत् प्रतियोगिक भेद वत्त्वरूपस्य च अन्यतरत्वस्य विनिगमनाविरहेण कारणता
न च्छेदकत्वेन च गौरवेणान्यतरत्वेन कारणतायाः स्वीकर्तुं अयो
ग्यत्वात् इति।

अमरनाथ मिश्र
एम०ए० प्रा० व्याकरण
रा० सं० सं० वि०
रघुविमला पूर्णिमा

दिनांक 5-12-20 शास्त्री तृतीय खण्ड विषय - व्याकरण

ग्रन्थ - न्याय सिद्धान्त मुक्तावली (अनुमानखण्डम्)

प्रश्न - अनुमिति स्वरूपं लक्षणं च सयुक्तिकं लेख्याः

उत्तर - द्विविधादपि परामर्शात् पक्षः साध्यवान् इत्याकारकानुमिति स्वीकारे यदा व्याप्य प्रकारक पक्ष विशेष्यक परामर्शादनुमितिर्जाता तदा पक्षप्रकारक व्याप्य विशेष्यक: परामर्शो नास्ति यदा च पक्षप्रकारक व्याप्य विशेष्यक परामर्शादनुमितिर्जाता तदा व्याप्य प्रकारक पक्ष विशेष्यक: परामर्शो नास्तीति कारणाभावे कार्योत्पादरूप व्यतिरेक व्यभिचार सत्वात् कस्यापि परामर्शस्य कारणत्वं न स्यात् अत: पक्षो व्याप्यवान् इत्याकारक पक्ष विशेष्यक परामर्शात् पक्षविशेष्यक पक्ष: साध्यवान् इत्याकारक पक्षे व्याप्य इति व्याप्य विशेष्यक परामर्शात् साध्यविशेष्यक पक्षे साध्यम् इत्याकारकोऽनुमिति: स्वीक्रियते । एवं च एक धर्मावच्छिन्नं कार्यं प्रति यदा नेक धर्मावच्छिन्नस्य कारणता तदा व्यतिरेक व्यभिचार: प्रकृते च साध्य प्रकारक पक्ष विशेष्यकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति व्याप्य प्रकारक पक्ष विशेष्यक परामर्शत्वावच्छिन्नस्य, पक्ष प्रकारक साध्य विशेष्यकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति च पक्ष प्रकारक व्याप्य विशेष्यक परामर्शत्वावच्छिन्नस्य कारणतया एक धर्मावच्छिन्नं कार्यं प्रति अनेक धर्मावच्छिन्नस्य कारणत्वाभावान्न व्यतिरेक व्यभिचार: ।

एतदुक्तं भवति - वह्नि व्याप्य धूमवान् पर्वत: इति परामर्शात् पर्वतो वह्निमान् इत्याकारानुमिति: पर्वते वह्नि व्याप्यो धूम: इति परामर्शात् पर्वते वह्नि: इत्याकारानुमितिर्जायते ।

ननु परामर्शस्य व्याप्य प्रकारक पक्षविशेष्यक पक्ष प्रकारक व्याप्य विशेष्यकान्यतर परामर्शत्वेन पक्ष: साध्यवानित्याकारानुमिति प्रति कारणता स्वीकारेण अन्यतर परामर्शत्वावच्छिन्नं कारणस्य सत्वान्न व्यतिरेकव्यभिचार: कारणतावच्छेदकावच्छिन्नं प्रतियोगिताक कारणाभावे कार्यतावच्छेदकावच्छिन्न कार्योत्पादस्यैव व्यतिरेक व्यभिचार रूपत्वादिति चेन्न - तद्भिन्नत्वे सति तद्भेदवान् य: तत् प्रतियोगिभेदवत्वम् । यथा घटभिन्नत्वे सति घटभेदवद् एतद् द्वयातिरिक्तं जगत् न तु तद्भिन्नत्वमेतद् द्वय इति इदमेव पक्षविशेष्यक द्वयपरान्यतरत्व नाम ।